

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію
ЗАВАДСЬКОЇ Наталії Василівни
«МІФОПОЕТИКА ПРОСТОРУ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Прочитання творчості письменника крізь призму тієї чи тієї методології завжди є дуже цікавим, обіцяє вагомі результати. Тим більше, якщо художні тексти самі спонукають до цього, як, наприклад, твори Марії Матіос, які апріорі обіцяють продуктивність застосування міфопоетичного методу. Тому актуальність дисертації Наталії Василівни Завадської не викликає жодних сумнівів.

Зрозуміло, що вона не першою вдається до архетипно-міфопоетичного відчитання текстів М. Матіос, про що сама повідомляє в роботі. Але спираючись на здобутки попередників, Н. Завадська зосереджена на дослідженні нових аспектів проблеми, про що свідчить, зокрема, і тема дисертації. Щоправда, зміст роботи виходить за межі вузько окресленої теми «Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос», що тільки підтверджує наукову новизну і вагомість дисертації. Дисертантка дуже системно підходить до проведення цього дослідження, визначає аж дев'ять завдань до роботи – більше, ніж підрозділів, – і кожне з них знаходить розв'язання у тексті роботи.

У першому розділі Н. Завадська викладає історію міфопоетичних досліджень, теоретичні постулати і здобутки міфопоетики як літературознавчого методу. Робить вона це коротко, сконденсовано, не намагається охопити неосяжне, зосереджуючись на тих положеннях, які мають або можуть мати значення безпосередньо в її дослідженні, обіцяють дати нове прочитання творів Марії Матіос. Особливо вагомим видається

третьої підрозділ «Життєвий простір як художній образ», який логічно вписується у проблематику дисертації.

Дисертантка викладає основні положення праць О. Веселовського, З. Фрейда і К.-Г. Юнга, Е. Кассіра, К. Леві-Строса, Р. Барта, М. Еліаде, міфокритиків США 1960–40-х років, Н. Фрая, Ю. Лотмана, виокремлюючи положення про те, що міф – це «спосіб буття у Світі» (Еліаде), про міф як альтернативу до знакового мислення (Ю. Лотман), про особливості просторово-часового членування світу в міфологічній свідомості, про одну з домінуючих міфологічних опозицій сакральне/профанне, в якій основну увагу зосереджує на поділі сакрального і профанного простору й часу в міфах, знову ж таки тримаючи в полі зору насамперед завдання конкретного дослідження. Перший підрозділ завершується оглядом здобутків української міфокритики. Цей огляд не є для того, щоби був, бо обов'язково потрібно не оминати вітчизняну науку. Так, Н. Завадська, аналізуючи праці М. Костомарова, акцентує увагу на тому, що від нього йде традиція вивчення своєрідності української міфології, вираження у ній національної ментальності, що логічно корелює з дослідженням міфопоетики Марії Матіос. Так само важливими є положення О. Потебні про зв'язок міфу і національної мови, єдність образу і значення, зокрема і міфологічного.

Наталія Завадська з'ясовує, що ж єднає міфологію і художню літературу як форми осягнення світу і творення естетичних цінностей, а також, у чому ж полягає відмінність між ними. Увага до цих проблем суттєво зростає з кінця XIX ст., що призводить навіть до утвердження «неоміфологізму» в європейській літературі межі XIX–XX століть. Література переходить від активного використання колективної міфології до творення індивідуально-авторської. Дисертантка наводить широкий спектр поглядів стосовно того, чи можна вважати авторські міфи власне міфологією, яка апріорі є колективним витвором, не намагаючись знайти обов'язкове вирішення цієї проблеми. Однак вона констатує, що

індивідуальні міфи визначних митців із часом мають суттєвий вплив на свідомість і буття читачів та на подальший розвиток національної літератури (яскравий приклад – творчість Т. Шевченка «як міфотворця»). Н. Завадська робить вагомий для роботи висновок: коли йдеться про міфологізм у літературі, то мається на увазі «переклад» мови міфу – колективного чи авторського – на мову художньої літератури.

В останньому підрозділі теоретичного розділу йдеться, як уже згадувалося про художній простір, зокрема і міфологічний. Дисертантка традиційно для таких досліджень дає короткий виклад напрацювань науковців про художній простір і час, які об'єднуються в понятті хронотопа, про топоси тощо і швидко переходить до власне простору в мистецтві слова, який перебуває дещо в затінку досліджень, які переважно зосереджені на специфіці художнього часу. Поняття «життєвий простір» Наталія Завадська визначає як «індивідуально-особистісне в конкретно-соціальних умовах» (с. 47), акцентуючи на єдності індивідуального й соціального, загального його аспектів. Йдучи за В. Топоровим, дисертантка також наголошує на тому, що в літературному тексті відтворюється не «об'єктивний» простір, а відбувається його гуманізація, суб'єктивізація крізь призму сприйняття автора і його персонажів.

Міфопоетичний простір характеризується насамперед чіткою, конкретною предметністю. Важливим є також положення про дуалістичний принцип його структурування, тобто структурування вже згадуваних сакрального і профанного просторів, про важливу роль, яку в цьому процесі відіграє встановлення Центру Світу, функцію якого найчастіше виконують Світове дерево і домівка. Важливість цього положення стає зрозуміла у подальших студіях над міфопоетикою конкретних творів Марії Матіос.

У другому розділі дисертантка визначає специфіку міфопоетичної творчості М. Матіос, окреслює коло проблем у міфокритичному, архетипному розкодуванні текстів, образів письменниці. Спираючись на праці Г. Башляра, Н. Завадська робить висновок про домінуючу функцію

стихій у міфологічному світі, підтверджуючи це й на прикладі міфопоетики творів М. Матіос. Аналіз функціонування цих стихій у текстах української письменниці не є механістичним: дослідниця визначає вагомість кожної з них у творчості Матіос загалом і в конкретних творах, значення в образному світі письменниці, ідеологічному наснаженні текстів тощо. Так, Н. Завадська, відзначаючи амбівалентність символіки води в міфології (втілення хаосу; чистота; цілющість; материнське лоно; віщунка долі), для конкретних творів знаходить адекватну актуалізацію конкретного з цих символічних значень. Зокрема, трактування води як символу материнського лона в «Солодкій Дарусі» пояснює німоту головної героїні твору. Так само вода виконує функцію віщування і провісника смерті в цьому романі, очищення, хоча б часткового, Дарусі, ріка виступає символом алегорії життя Івана. Функцію гріхозмивання вода виконує в «Армагедон уже відбувся», як і функцію передсмертного очищення в «Майже ніколи не навпаки». Потоп як хаос і народження нового світу відчитується дисертанткою в «Москалиці». Ріка може поставати як кордон між «своїм» і «чужим» світом, дзеркалом між двома однаковими й одночасно різними світами (розділене на дві частини село Черемошне) тощо.

Так само ґрунтовне відчитання у текстах Марії Матіос отримують стихії землі й вогню, дисертантка зазначає слабку репрезентацію повітряної стихії у творах письменниці. Можливість і необхідність міфокритичної інтерпретації образів стихій Н. Завадська аргументовано пояснює міфологічним світобаченням персонажів М. Матіос. Також дисертантка зазначає, що символіка цих стихій постає як творення смислів через зображення, а не декларування, що свідчить про високий рівень художності творів письменниці.

Підрозділ 2.2. отримав назву «Творчий розвиток міфологічних мотивів». Можливо, назва не зовсім вдала, бо в цьому підрозділі йдеться швидше про особливості міфологічного світогляду буковинських гуцулів їх відтворення у прозі Марії Матіос. Сюжетний розвиток творів

письменниці, аргументовано доводить Н. Завадська, вмотивовується високим рівнем гуцульської забобонності, їх вірою в необхідність дотримання норм і правил, сформульованих етнічною міфологією. Порушення цих постулатів незмінно призводить до покари порушників, вільних чи мимовільних. Покара за руйнування усталених норм постає художнім заміником того нестримного колеса історії, зовнішньої навали, якій окрема людина чи невелика місцева спільнота жодним чином протистояти не у змозі.

Цілісний, високоморальний світ взаємин на основі язичницько-християнського світогляду зазнає незворотного руйнування прибудами, що породжує хаос, викликає відчуття наближення апокаліпсису, «Армагедону». Але це стосується не лише недавнього минулого і сучасного буття Буковини, цей процес набуває глобального характеру, на підтвердження чого дисертантка наводить концептуальну фразу з М. Матіос: «І так цілий світ!» Цю тезу дослідниця ще раз підтверджує, переконуючи, що «Армагедон» окремої людини, окремих речей набуває системного характеру, перетворюючись в «Армагедон» усього світу (с. 89).

Також акцентується увага на вірі письменниці та її персонажів у тому, що вбивство, зрада, інші злочини проти людини чи боговідступництво рано чи пізно будуть покарані, ззовні чи через власний моральний самосуд, який ще страшніший за швидку смерть. Парадокс у тому, що «життя, як і люди, мстиве за радість!», що визначає трагізм людського буття, можливість коротких хвилин щастя, високого кохання за рахунок подальших важких випробувань. Тому Н. Завадська ще раз акцентує увагу на тому, що М. Матіос через творчість постає як «дзвонар людського болю» (с. 110).

Аналіз етно-регіональної самобутності гуцульської Буковини 20–50-х років минулого століття продовжується у підрозділі 1.3. Варто зазначити, що в цьому підрозділі, як і в попередньому, як, зрештою в другому і третьому розділах загалом, дисертантка виявляє фахове вміння проведення мікроаналізу текстів, аргументованого залучення цитат із художніх творів і

праць науковців-попередників, формулювання висновків на основі узагальнення конкретних прикладів чи, навпаки, рясне ілюстрування теоретичних положень, тобто використання індуктивного і дедуктивного методів.

Наталія Завадська веде мову про сприйняття письменницею і її персонажами природи як великої космічної сили, про анімізм свідомості українців і його вияв у образах-персонажах М. Матіос. Специфіка гуцульського світу, за творами письменниці й тезами дисертантки, полягає в синтезі, контамінації язичництва і християнства, які становлять основу свідомого і підсвідомого світобачення персонажів. Через аналіз прози Марії Матіос Н. Завадська системно відтворює гуцульсько-буковинський бестіарій, звертає увагу на такі специфічні образи, як «земні боги», які перебувають на межі двох світів.

Дуже важливим є висновок до цього підрозділу: міфологічне мислення письменниці, «автентичної гуцулки», – це «вічні питання, які не мають національної чи територіальної приналежності» (с. 131). Така акцентуація на тому, що етнічно-регіональні первні, зокрема й міфопоетика, у творах М. Матіос концентрують у собі загальнолюдські проблеми й цінності, має вагоме значення. Проте видається, що випала проміжна ланка – національна. Дисертантка повністю зосередилася на самобутності, неповторності гуцульського світу, оминувши увагою, що гуцули як етнос, їх міфологія є невід'ємною часткою загальноукраїнської спільноти і її культури. Тому твори письменниці мають не лише загальнолюдське звучання, а й (а можливо, насамперед) загальнонаціональне звучання (досить згадати назву першої книги авторки «Нація. Одкровення»).

Безпосередньо про міфопоетику простору у творах Марії Матіос ідеться у третьому розділі дисертації. Н. Завадська виокремлює як визначальну для міфопоетики тріаду «простір – час – людина», зосередившись надалі на першій її ланці, у тісних зв'язках із двома іншими, визначаючи тематику творів Матіос як «сукрадене щастя» нації й

особистості. До речі, якщо згадати попереднє зауваження: дисертантка наводить слова письменниці, що «Буковина – Україна», але далі цієї констатації знову не йде.

Буковина була в реальності й постає у творчості Марії Матіос як часове і просторове пограниччя, невеликий регіон, який постійно був об'єктом зазіхань із боку різних держав, націй, ідеологій. Однак це був герметичний локальний і внутрішньо-особистісний (психологічний) простір, попри те що зазнавав періодичних уторгнень іззовні. Ключовим топосом у творчості письменниці постає відокремлена домівка, яка забезпечує своїм мешканцям відокремленість від світу, самотність. Ця самотність не є важкою, навпаки, вона отримує у свідомості персонажів і авторки позитивні конотації як форма збереження самототожності. У домівці, відгородженій від решти простору, персонажі здобувають захист від залежності, контролю з боку соціуму, тим більше – від суспільного насильства. Але так само самотня душа героїв прози Матіос постає «бункером» людських страждань (с. 146).

Наталія Завадська ґрунтовно ілюструє, як описи помешкань стають, на класичний взірець творів О. де Бальзака, способом відтворення внутрішнього світу персонажів, зовнішніх і внутрішніх змін їх станів. Простір у творчості М. Матіос антропологізується, гуманізується, а заодно – міфологізується. Локально-зовнішній простір постійно перебуває на межі Космосу, його гармонії, й Хаосу, трансформується від Космосу до Хаосу і навпаки. Увагу дослідниці привертають такі деталі, як проведення Севериною першої ночі в яслах, що асоціюється з ініціацією у віддаленій хатині й породжує алюзії щодо народження Христа. Хата (домівка) постає як сакральний центр світу, церква, яка є місцем перебування не Бога, а людей. Міфокритичне прочитання отримують й інші образи-топоси творів Матіос: піч, сволок, мале вікно (інколи двері), поріг, міст, церковна брама, гойдалка (гойданка) тощо.

Серед розшифрування рослинного коду особливе місце відводиться інтерпретації образу осики (трепети), яка асоціюється з Юдою, віщує лихо, хоча у творчості письменниці реалізується амбівалентний характер цієї міфологеми. Якщо осика постає у Марії Матіос невдатним прикладом Світового дерева, то зразковим центром світу стає садове, а не «дике» дерево – груша, найчастіше – стара, всохла, отже, прадавня, з незапам'ятних часів.

Міфологізується у творчості письменниці також і радянська влада та конкретні її носії, які рясно позначені прикметами нечистої сили, асоціюються з хаосом, із руйнацією будь-яких матеріальних і духовних цінностей без винятку. Саме з ними пов'язується десакралізація релігійних цінностей – одного з найважливіших стовпів цілісності буковинської ментальності. Цей процес набув незворотного характеру, хоча радянська влада і її носії відійшли у небуття, на зміну їм у творах М. Матіос прийшли нові репрезентанти хаосу і нечистої, тобто негуманної, сили.

Висновки до дисертації, можливо, занадто розлогі, але вони ґрунтовно і повно відтворюють зміст роботи, є вмілим узагальненням проведеного дослідження. Вагомі новаторські результати дисертації І. Завадської заслуговують на високу оцінку, а вміле розкодування міфопоетики простору дає орієнтири для подальших наукових розвідок такого штибу, що видається доволі перспективним. Структура роботи відзначається стрункістю, логічною послідовністю в переході від одного етапу дослідження до іншого.

Не можна не оминати й ряд зауважень, які виникають при читанні дисертаційної роботи. Це стосується насамперед неповноти наукової джерельної бази. Так, Наталія Завадська за теоретико-методологічну основу бере, зокрема, праці Т. Мейзерської й О. Турган, але у списку використаних джерел жодного дослідження цих науковців немає. Дисертантка опирається на одну з багатьох статей Л. Скупейка, але не згадує його біографію «Міфопоетика “Лісової пісні” Лесі Українки» (К., 2006), так

само наводиться у списку літератури одна стаття І. Насмінчук, але відсутня інформація про її дисертацію, те ж саме можна сказати про праці С. Абрамовича. Висновки і новаторство роботи Н. Заводської – важливі й незаперечні, але цілком може бути, що щось суттєве з праць попередників пройшло повз її увагу, або ж вона, сама цього не знаючи, видала якісь положення цих праць за власне першовідкриття.

Риторичне запитання викликає фраза дисертантки «зарубіжних та російських вчених» (с. 19): а до кого тоді зарахувати російських науковців – до вітчизняних?

Застереження викликають також мовностилістичні огріхи в роботі: порушення правил літературної мови в чергуванні *у/в*, *і/ї*, нехтування літери *г*, насамперед у транслітерації прізвищ та імен зарубіжних науковців, тавтологічні звороти («дають дослідникові можливість дослідити», с. 22), рясне калькування російської мови («у меншій мірі», с. 31, «на противагу апокаліптичній образності», с. 31, «по відношенню до міфу», с. 38, «по відношенню до міфопоетики», с. 42, Кьєркегор, с. 89 та ін.) тощо. А вершиною таких недоречностей стало написання «непомітити» (с. 166), і це при тому, що комп'ютерний правопис самостійно виправляє таку грубу помилку. Все це, зрештою, не применшує високої наукової вартості проведеного дослідження.

Дисертаційна робота Наталії Василівни Заводської «Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос» відзначається високим рівнем мікроаналізу текстів, умілим залученням напрацьованих попередників, застосуванням їх до міфокритичного прочитання текстів Марії Матіос, зосередженістю на новаторському підході до творчості письменниці, аргументованістю узагальнень, тез і положень, вагомністю отриманих висновків, написана з дотриманням усіх вимог, які ставляться до кандидатських дисертацій «Порядком присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами), тому її авторка повністю заслуговує на те, щоби присудити їй науковий

ступінь кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент

М.С. Васюків,

доктор філологічних наук,
професор,

завідувач кафедри журналістики і
міжнародних відносин

Київського університету культури

